

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkının Düzenlenmesinde Yasama Yorumu, 1908-1960

Legislative Interpretation of The Right To Assembly And Demonstration, 1908-1960

Ömer Faruk GENÇKAYA^a Uğur ÜLGER^{b*}

^a Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/ TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5505-3615

^b Araştırma Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3677-393X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Haziran 2022

Kabul tarihi: 2 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı,

Yasama Yorumu,

Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 22, 2022

Accepted: September 02, 2022

Keywords:

Right to Assembly and Demonstration,

Legislative Approach,

Temporary Law on the Right to Assembly

ÖZ

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının Osmanlı topraklarında tanınması Batı Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. 19. Yüzyıl boyunca gerçekleştirilen hukuki reformlar önemli adımlar olmakla birlikte, toplantı ve gösteri yürüyüşüne dair yasal adımlar II. Meşrutiyet döneminde atılmıştır. Bu çalışmada temel hak ve özgürlüklerin yasal olarak düzenlenmesinde kullanılan yöntemler ve siyasal iktidarın belirleyici etkisi üzerinden toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına dair meclis tartışmaları incelenmiştir.

Dönemin başlangıcındaki özgürlükçü coşku, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasal durumuna da yansımış ve oldukça özgürlükçü bir sistem olan bildirim sistemi kabul edilmiştir. Ancak özgürlükçü tutum kısa süreli olmuş ve 1328 yılındaki değişikliklerle geri adım atılmıştır. 1946 yılında yine kısa sürecek özgürlükçü adımlar atılmış, 1953 ve 1956 değişiklikleriyle toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı kısıtlanmıştır. İlk dönemki kısıtlamaların temelinde merkez-çevre çatışması baskınken çok partili hayata geçişle birlikte çoğunlukçu demokrasi anlayışı muhalefete ve kamusal özgürlüklere yönelik baskının temelinde yer almıştır.

ABSTRACT

The recognition of the right to assembly and demonstration in Ottoman lands took place quite late compared to Western European countries. The legal steps regarding the right to assembly and demonstration were carried out during the Second Constitutional Era. In this study, the methods used in the legal regulation of fundamental rights and freedoms and the parliamentary debates on the right to assembly and demonstration are examined. The libertarian enthusiasm at the beginning of this period was reflected in the legal status of the right to assembly and demonstration. However, the libertarian attitude was short-lived. Changes in 1328 were a step back. Although short-lived liberalizing steps were taken in 1946, the right to assembly and demonstration were again restricted with amendments in 1953 and 1956. While the center-periphery conflict was dominant based on the restrictions in the first period, with the transition to multi-party life, the understanding of majoritarian democracy was at the base of the oppression of the opposition and public freedoms.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ugurulger@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Since the right to assembly and demonstration has close relation with the freedom of speech, it is crucial for democratic progress. The recognition of this right on a legal basis was quite late in Ottoman Empire compared to Western European countries. Although Ottoman Empire had quite significant reforms during the 19th century, there was no legal base for the right to assembly and demonstration. Even some protests already had started to occur. In this study, the methods used in the legal regulation of fundamental rights and freedoms and the parliamentary debates on the right to assembly and demonstration are examined.

After the revolution in 1908, elites were looking forward to improving the legitimacy of the state, so they tried to enlarge civic rights. The first legal steps regarding the right to assembly and demonstration were carried out at this time. With the enthusiasm for libertarianism, the first law about the right to assembly and demonstration was quite liberal; informing authorities was enough, and no permission was needed. The enthusiasm for libertarianism took so far as to oppose the idea of informing authorities. Some deputies sought to apply a similar freedom regime like in Great Britain, not France. They wanted the right to assembly to be used without any legal informing or process. But that offer was not accepted. After a while, there were retrogradations concerning the right to assembly and demonstration.

After the 31 March incident, an oppressive campaign against dissidents was launched. In the new amendments made, the right to assembly was put under the strict control of the government. The people or groups were supposed to ask for permission before they assemble or rally. The main motivation behind this act could be understood within the framework of the center-periphery conflict. Also, the Committee of Union and Progress sensed the high risk of backlash against the constitutional monarchy. In the legislative process, there were arguments that the Ottoman Empire should not apply a similar freedom regime like in France. Because some deputies claimed that France needed more than a hundred years to reach such a point. So, they argued there was no need to be hasty. However there were still some libertarian approaches, they could not be dominant. An authoritarian legal framework could persist until the end of the Second World War. Although two new constitutions (the 1921 and 1924 Constitutions) were adopted in the meantime, the old laws made after the 1908 revolution remained in force since no new amendments were made to regulate fundamental freedoms. After the Second World War, there was a new wave of democracy around Europe, and the new Turkish Republic founded in 1923 was also affected by it. The time finally came for the definitive transition from the single-party regime to multi-party politics following the failure of the two previous attempts made in the interwar period. As such, new steps were made to prepare the country for the new period. Accordingly, once more a libertarian approach to the right to assembly was adopted; informing authorities was enough before using the right. However, this libertarian period could not last long either. The first backslide came in 1953. A new law was made concerning the right to assembly. According to this new law, authorities would be able to cancel any assembly if societal or public life was to be disrupted. The governing Democrat Party (DP) deputies were disturbed by the rhetoric used in the meetings of the oppositional Republican People's Party (CHP). DP deputies tended to see criticisms against their party as an insult or slander. Therefore, meetings with such rhetoric were supposed to be canceled according to them. Also, security forces were given the right to use a firearm against movements that resisted. There were long discussions about this amendment. While opposition deputies were against the law, the leader of the DP, Adnan Menderes was trying to relieve their stress by ensuring them that there would be no real need to use a firearm.

The second backslide came in 1956. A new law prohibited political parties from assembling or demonstrating. The primary motivation behind these changes was a majoritarian understanding of democracy. The representatives of the DP opposed any form of political participation on behalf of political parties other than elections. From their point of view, opposing the government with protests meant nothing but revolt. The opposition lawmakers from different political parties were fiercely against the new amendment. They accused the governing party of turning authoritarian. But the DP lawmakers, in return, eagerly blamed the CHP for its single-party history. Hence they considered the opposition from the CHP illogical since they claimed the CHP and democracy were incompatible. The CHP leadership answered such accusations by reminding that it was no one but the CHP that had taken the decision and steps for a multi-party system, and blamed the DP for reversing it. The law prohibited opposition parties to assemble, but the governing party always had such an opportunity.

In 1960, Turkey witnessed the first coup d'état. One year later a new constitution was adopted. The 1961 Constitution was drafted in reaction to the majoritarian understanding of democracy of the previous DP rule. As a result, yet again a libertarian approach to regulating the right to assembly and demonstration came to the forefront.

Giriş

Çağdaş anlamda bir siyasal katılım biçimi (aracı) olarak protesto hareketlerinin öncülleri 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Tilly, 2004, s. 4). Toplumsal ve ekonomik yaşamda gerçekleşen dönüşümlere koşut bir biçimde mutlak monarşilerin sınırlandırılarak temsil yaklaşımının yaygınlaşmasıyla birlikte siyasal alanın genişlemesi toplumsal hareketleri geliştirmiştir (Yılmaz, 2020, s. 58). Bu bağlamda, genellikle sahip oldukları kaynaklarla siyasal sisteme erişimleri sınırlı ya da kısıtlı olan toplumsal gruplar, toplumsal hareketler ve protestolar aracılığıyla etkide bulunmaya çalışırlar (Meyer ve Lupo, 2007, s. 112). Protesto hareketlerinin artışıyla birlikte başlangıçta geleneksel olmayan katılım (Barnes and Kaase, 1979) biçimi olarak görülen protesto hareketleri kurumsallaşarak olağan bir katılım biçimi olarak görülmeye başlamıştır (Norris, 2002; Della Porta, 2007).

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal hareketler, Batı Avrupa'daki gelişiminden yaklaşık yüz yıl sonra 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Modernleşme sürecinin etkisi ile çeşitli ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde (Çetinkaya, 2015, s. 27) Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve 1876'da Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı sonucunda sınırlı hükümet anlayışı ve siyasal haklar gündeme gelmiş; yönetim meşruti bir temele oturtulmaya çalışılmıştır (Berkes, 2022, s. 213-428; Hanioğlu, 2000, s. 248; Aydoğdu, 2020, s. 232). Avrupa'daki gelişmelere benzer bir biçimde, siyasal alanın genişlemesi ile birlikte önce gayrimüslimler, sonrasında da Müslümanlar ve Türkler kitlesel protestolarda etkin roller almaya başlamıştır.

Siyasal alanın genişlemesiyle bugünün dünyasında gittikçe normalleşen protestolar, geleneksel katılım yollarının dışında olduğu ve yıkıcı etkiler gösterebildiği için siyasal iktidarlar tarafından temkinle yaklaşılacak ve birazdan bahsedileceği gibi bir yere kadar da temkinle yaklaşılması gereken katılım biçimlerinden olmuştur. Protestolar yasal alanda, "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri" çerçevesinde düzenlenmiştir. Türkiye'deki toplantı özgürlüğü üzerine yaptığı çalışmasında Geray, toplantı hakkını, "Belirli konular hakkında müzakere etme ve karar almak üzere genel, yani herkesin girebileceği geçici toplantılar yapılması" hakkı (Geray, 1959, s. 100) olarak ele almıştır. Bu çerçeveden bakıldığında toplantı hakkının farklı haklar ile ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Bu hakların başında, siyasal katılım açısından önemli bir koşul olan ifade özgürlüğü gelmektedir (Inazu, 2012, s. 2). Geray'a göre toplantı yapılacak mekân üzerindeki hakkı temsilen konut dokunulmazlığı hakkı da toplanma özgürlüğü açısından tamamlayıcı bir haktır (Geray, 1959, s. 100). Toplantı hakkı, gösteri yürüyüşü hakkı ile de sıkı bir ilişki içindedir. Çünkü çoğu durumda, toplantılar gösteri yürüyüşüne evrilebilmektedir. Ayrıca toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı bireysel ve kolektif hakların kesiştiği bir noktadadır. Bu hakkın kısıtlanması bireyin katılımını engellediği oranda bireysel özgürlüğü kısıtlarken bu eylemi düzenlemek isteyen grubun özgürlüğünü kısıtlamaktadır (Inazu, 2012, s. 10).

Bu çalışmanın temel amacı, II. Meşrutiyet ve arkasından 1924 Anayasası'nın uygulandığı Cumhuriyet döneminde yasal düzenlemelere konu olan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına ilişkin meclis görüşmelerinde gündeme getirilen başlıca görüşleri ve bunların dayandığı temel yaklaşımları tartışmaktır. Temel hak ve özgürlükler yasal olarak düzenlenirken kullanılan yöntemler nelerdir ve siyasal iktidarın belirleyici etkisi nedir? Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesine dair tartışmalarda tarafların talep ve motivasyonları nelerdir? Bu amaç dâhilinde, araştırma sorusu, II. Meşrutiyet döneminde kabul edilen üç kanun -1325 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, 1328 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat ve 1328 tarihli Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat- ile 1924 Anayasası döneminde kabul edilen iki kanun -1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun ve 1956 tarihli Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun-

üzerinden yanıtlanmaya çalışılacaktır. Çalışma, kamu özgürlüklerinin düzenlenmesi hakkında kavramsal bir çerçeveden sonra 1908-1960 arasında Türkiye’de toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını düzenleyen beş kanunun meclis görüşmelerinde belirlenen önemli tartışmaların yer aldığı ana bölüm ve değerlendirme bölümünden oluşmaktadır.

Kamu Özgürlüklerinin Düzenlenmesi

Kamu özgürlükleri, oy vermekten protesto hareketi düzenlemeye dek geniş bir kapsamda yurttaşlık haklarını kapsamaktadır (Villa, 2008, s. 1-25). Kamu özgürlüklerinin düzenlenmesinde iki gereksinim arasında çekişme ortaya çıkmaktadır: Bir yanda bireysel ve kolektif özgürlüklerin kullanılabilmesi, öteki yanda kamu düzenin sürekliliğinin sağlanması zorunluluğu. Devleti mutlaklaştırarak, toplumun esas amacı olarak gören yaklaşımlara göre kamu düzeninin sağlanması özgürlüklerden öncelikliken, devlete toplum huzuru veya refahı için gerekli bir amaç gözüyle bakan yaklaşımlarda ise öncelikli olan özgürlüklerdir. Elbette arada kalan ılımlı bakış açıları da vardır.

Varlığını bir halk ya da ulusun temsili üzerinden meşrulaştıran bir sistemde yurttaşların siyasal katılımı önem taşıırken, bu katılımın yurttaşların genel refahı ya da huzurunu bozacak düzeye gelmemesi beklenir. Her şeyden önce, özgürlükler rejimi bir toplum düzenini gerektirir. Özellikle eşitlik karşıtı, ırkçı, ifade özgürlüğünü ortadan kaldırmayı amaçlayan eylemler kamusal özgürlük çerçevesinde değerlendirilemez ve bu nedenle kamusal düzen açısından sınırlandırılabilir (Cohen-Almagor, 2001, s. 23). Ancak kamusal özgürlükler üzerinde gerçekleştirilecek sınırlamaların, liberal anlayışa göre, ilkesel olması gerekmektedir. Duruma, yönetsel makamların keyfi tercihlerine göre yapılacak sınırlamalar demokratik ilkeler ile bağdaşmamaktadır (Cohen-Almagor, 2001, s. 3). Ayrıca, bazı özgürlükler ötekilere göre öncelik taşıyabilir. Örneğin yaşam hakkı, her türlü hakkın üzerindedir. Benzer bir biçimde siyasal katılım hakkı da bazı hakların üzerindedir ve trafiği kapatmak, gürültü yapmak gibi nedenlerle siyasal katılım hakkının engellenmesi demokratik normlar yönünden kabul edilebilir değildir (Çözeli, 2016, s. 89).

Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı, ifade özgürlüğü ile bütünleşik olarak demokratik sistemin etkili işleminde çok önemli bir yere sahiptir (Tanyar, 2011). Özgürlükler ile kamu düzeni arasındaki ilişki, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını da kapsayacak biçimde kamusal özgürlüklerin düzenlenmesini gerektirmektedir. Kamusal özgürlüklerin düzenlenmesinde iki temel sistem kullanılmaktadır. Bunlar, bastırıcı sistem ve önleyici sistemdir (izin rejimi).

Bastırıcı sistem özgürlüğün kural, kısıtlamanın istisna olduğu bir sistemdir (Ekinci, 2019, s. 757). “Düzeltilici sistem” olarak da adlandırılan bu sistemde, özgürlüklerin sınırları belli yasalar veya ceza hukuku normları tarafından önceden çizilmiştir ve kamu özgürlüğünü kullanmak isteyen birey veya gruplar bu sınırlar içerisinde serbestçe hareket edebilmektedir. Özgürlüğünü kullanan kişi veya gruplar ilgili yasal sınırları aştığı takdirde haklarında verilecek olan cezayı göze almaktadır (Kapani, 1968, s. 186). Bireyin sorumluluk alması ve yönetim makamlarının özgürlüğün kullanımı üzerinde herhangi bir takdir yetkisine sahip olmaması bu sistemdeki özgürlüğün temelini oluşturmaktadır (Kaboğlu, 1989, s. 124). Bu sistem açısından özgürlük, kamu düzenine göre daha büyük önem arz etmektedir.

Önleyici sistem, bastırıcı sistem kadar özgürlükçü değildir ve kamu düzeninin sağlanması konusu, özgürlüğün varlığından daha büyük önem taşıyabilmektedir. Burada özgürlük ancak yönetim makamlarının verdiği izin çerçevesinde kullanılabilir. Bu yüzden özgürlük kullanılmadan önce kamu makamlarına başvurulması şarttır. Kamu makamlarının öne çıkması birey ve grup özgürlüğünün göz ardı edilmesine neden

olabilmektedir (Kaboğlu, 1989, s. 25). Önleyici sistem kendi içinde üç farklı biçimde ele alınmaktadır.

- Yasaklayıcı önlemede özgürlüğün kullanımı tamamen yönetim makamının takdirine bağlıdır ve yönetim makamının kararı gerekçesizdir ve bu karara itiraz yolu kapalıdır (Kapani, 1968, s. 186). Yönetim makamının iznine tabi olan bu sistemde özgürlük, makamın keyfi kararlarına maruz kalabilmektedir.
- Düzenleyici önlemede yönetim makamlarından izin alabilmek için önceden bildirim yapılması gerekmektedir, yönetim makamının keyfi davranışları söz konusu değildir. Yönetim açısından bağlı yetki söz konusudur (Yarsuvat, 1968, s. 121). Yönetim, izin verip vermeme konusunda önceden belirlenmiş şartların yerine getirilip getirilmediğini inceleyerek karar vermekle mükelleftir ve bu kararlara yönelik itiraz yolları açıktır (Kapani, 1968, s. 186).
- Bildirim usulünde de özgürlüğün kullanılmasından önce yönetsel makamlara bildirme zorunluluğu vardır, ancak yönetsel makamların izin vermek veya vermemek gibi bir yetkisi yoktur (Yarsuvat, 1968, s. 122). Bu nedenle düzenleyici önleme ve yasaklayıcı önlemenin aksine yetkili makamlardan bir yanıt bekleme zorunluluğu yoktur (Uygun, 2017, s. 662). Üstelik bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmemiş olması özgürlüğe müdahale etme nedeni değildir (Şirin, 2013, s. 294). Bildirim usulündeki temel amaç, özgürlüğün gerçekleşebilmesi için gerekli önemlerin alınmasıdır (Ekinci, 2019, s. 757). Önlemler yönetsel makamların pozitif bir yükümlülük ile özgürlüğün kullanılabilmesini sağlamalarını içermektedir (Gözler, 2015, s. 142; Kapani, 1968, s. 187).

Yukarıda bahsedilen sistemlerden en özgürlükçü olanı bastırıcı sistemdir; ancak bu sistemde herhangi bir bildirim olmaması nedeniyle kamu düzeninin sağlanabilmesi oldukça zorlaşabilmektedir. Bildirim sisteminde yönetim makamlarının takdir yetkisi olmaksızın salt bir bildirim ile kamu özgürlüğünden yararlanılabilmesi ve üstelik yönetimin de özgürlüğün gerçekleşebilmesi için önlem alabilme fırsatına sahip olması, bu sistemi de özgürlükçü bir sistem yapmaktadır. Yasaklayıcı önleme, tümüyle demokratik ilkeler ile çelişmekteyken, düzenleyici önleme yönetsel makamlara takdir yetkisi vermemesi açısından görece daha demokratiktir. Her halükârda kamusal özgürlükler düzenlenirken özgürlük ve kamu düzeni arasındaki dengenin sağlanması önemlidir. Ayrıca düzenleme sisteminin gerekliliklerinin, birey veya gruplar tarafından yerine getirilmemesi söz konusu özgürlüğün ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Örneğin bildirim sistemi ele alındığında, her ne kadar özgürlüğün kullanılması öncesinde bir bildirim yapma yükümlülüğü varsa da bu bildirim yapılmamış olması, günümüz demokratik değerleri açısından o özgürlüğün engellenmesini haklı kılmaz. Benzer biçimde özgürlüğün kullanımı sırasında doğabilecek bazı zararlar veya istenmeyen durumlar da (örneğin trafik akışının engellenmesi, bazı kamusal mallara zarar verilmesi vb.) özgürlüğü ortadan kaldıran bir müdahaleyi haklı kılmamaktadır (Özenç, 2015, s. 104; Çözeli, 2016, s. 86, 87). Bu nedenle alınan önlemlerin hakkın esasına aykırı olmaması gerekmektedir.

Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Düzenlenmesi, 1908-1960

Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasal alanın genişleme sürecinin yasal adımları 19. yüzyılda atılmaya başlanmıştır. Bu döneme dek ekonomik ve toplumsal yapı Sultan’ın temsil ettiği iktidar tarafından kontrol ve baskı altında tutulmaktaydı (Arslan, 2010, s. 57, 58). Özellikle 16. yüzyıldan Tanzimat’a kadar Sultan, uyruklarının canı üzerinde dahi mutlak bir karar verme yetkisini elinde bulundurmuştur (Tanör, 2016, s. 29).

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından önemli siyasal, yasal değişiklik ve reformların yaşandığı bir dönemdir. Ayanların baskısı ile Sultan’ın tek taraflı bir beyannamesi biçiminde ortaya çıkan 1808 tarihli Sened-i İttifak kısa ömürlü olmuştur. 1839 tarihli Tanzimat

ve 1856 tarihli Islahat Fermanları ise yine Sultan'ın kendi iradesi ile bahşettiği hakları içermekle birlikte Osmanlı tebaası açısından önemli haklar sağlamıştır. Tanzimat Fermanı can güvenliği, mülkiyet hakkı, eşitlik ilkesi, kanunun üstünlüğü ilkesi gibi önemli haklar içermiş, Islahat Fermanı ise esas olarak Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. 1876 yılında ilan edilen Kânûn-ı Esâsî ise meşrutî monarşiye geçişteki en temel adımlardan bir tanesidir. Bu anayasa, Fransız İhtilali'nden etkilenmiş ve bireysel haklara odaklanırken toplantı ve gösteri yürüyüşü gibi kolektif hakları ihmal etmiştir (Kaboğlu, 1989, s. 51). Ayrıca, basın özgürlüğü temin edilememiş, siyasi partilere dair bir vurguya yer verilmemiş ve yönetsel güçler arasındaki ilişki netleştirilememiştir (Ortaylı, 2014, s. 247). Bu eksikliklere rağmen iktidarın, halkın temsilcileri ile paylaşılacağına dair bir kabullenme içeren (1876-1878) I. Meşrutiyet, önemli bir adımdır (Arslan, 2010, s. 57, 58); ancak kısa sürmüştür.

Toplantı ve gösteri yürüyüşüne dair yasal bir güvencenin eksikliği bu tür protestoların gerçekleşmediği anlamına gelmemektedir. Özellikle gayrimüslimler gerek siyasal iktidar ile ilişkilerinde, gerekse kendi iç cemaat ilişkilerindeki sorunlara yönelik protestolar gerçekleştirmişlerdir. 1895 yılında gerçekleşen Babıali yürüyüşü dönemin protesto yürüyüşlerinden bir tanesidir (Kerimoğlu, 2020, s. 341, 345). I. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde, 1876 yılındaki Talebe-i Ulûm Mitingi de nadir örneklerdendir. Toplantının idarecileri Padişah'a dilekçe vermiş ve isteklerinin yerine getirilmesini istemişlerdir (Yarsuvat, 1968, s. 82). Ancak çoğu toplantı, yasa dışı isyanlar şeklinde gerçekleşmiştir. Ulemanın Süleymaniye Camisinde toplanması bu çerçevede ele alınabilir (Beyazıt, 2020, s. 116).

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine esas olarak 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde rastlanmaktadır. Dönem, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasal alanda da kendine yer bulduğu bir dönemdir. Dernekleşme çabalarının ve gizli toplantıların, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynamış olması toplantı ve gösteri yürüyüşleri dâhil olmak üzere bir takım kolektif hakların gündeme gelmesinde etkili olmuş olabilir (Ekinci, 2019, s. 762). Ayrıca Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanması konusunda ortak bir tutuma sahip olan bürokratik seçkinlerin, siyasal katılım yollarını genişletme arayışları da beklenen bir durumdur. Keza 1908 Devrimi sonrasında Kânûn-ı Esâsî'de yapılan değişiklikler siyasal rejimi gerçek bir meşrutî monarşiye dönüştüren adımlar içermiştir.

II. Meşrutiyet, İmparatorluk içerisindeki pek çok grup tarafından olumlu bir biçimde karşılanmış, Meşrutiyet kutlamaları çeşitli etnik gruplardan insanları kitlesel bir biçimde sokaklara dökmüştür (Kerimoğlu, 2020, s. 352). Bu tarihten sonra sivil toplum daha öne çıkmış, siyasal alan genişlemiş (Yılmaz, 2020, s. 61) ve seçimler, grevler, boykotlar görünür bir hal almaya başlamıştır (Çetinkaya, 2015, s. 13).

1876 Kânûn-ı Esâsî yapısı gereği ve Sultan iradesi ile bahşedilmiş bir metin olmasının da etkisi ile otokratik bir karaktere sahiptir (Kapani, 1968, s. 90). 1909 değişiklikleri, Anayasa'nın daha özgürlükçü bir hal alması açısından önemlidir. 8 Ağustos tarihli bir yasa ile Anayasa'nın yirmi bir maddesi değiştirilmiş, üç yeni madde eklenirken bir madde de kaldırılmıştır (Tanör, 2016, s. 192). Bu değişikliklerle hem merkezi iktidarın yetkileri sınırlanmış hem de kolektif özgürlüklere daha fazla yer verilmiştir. Hükümetin sansür yetkisi kısıtlanmış, basın özgürlüğü genişletilmiş, toplantı ve dernek kurma özgürlükleri tanınmıştır (Mumcu ve Küzeci, 2007, s. 174-175).

Toplantı hakkı, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu altında düzenlenmiştir ve kanunun 1. maddesi oldukça özgürlükçü bir tavidir: "Osmanlılar gayri müsellağ olmak üzere umumi içtimalar aktinde hürdür. Mevadı atiyede münderiç ahkâma riayet edilmek şartiyle ruhsat istihsaline hacet yoktur." (CSTD, 1962, s. 23, 24) Bu kanuna göre bir toplantı yapılabilmesi için önceden bildirim yapmak yeterlidir. Hakkın düzenlenmesinde bildirim sisteminin yeterli

görülmesi, toplantı hakkının yasal bir hak olma sürecinin henüz başlangıcında oldukça özgürlükçü bir sistemin seçildiğini göstermektedir. Her ne kadar İçtimaat-ı Umumiye Kanunu özgürlükçü bir biçimde kabul edilmiş olsa da Meclis-i Mebusan'da kanunun özgürlükçü yapısı hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların odak noktaları toplantı öncesinde hükümete bildirim yapılacak olması, hükümete toplantıları yasaklayabilme yetkisi verilmesi ve toplantı hakkının sınırları gibi meselelerdir.

Ana tartışmalardan bir tanesi olan toplantı hakkının sınırları kapsamında farklı vurgular öne çıkmıştır. Örneğin toplanma hakkının beraberinde bir dernekleşme hakkını da getirip getirmeyeceği tartışılmıştır. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, dernek kurmanın bir izne bağlı olması gerektiğini “Bizim memleketimizde öyle ruhsatsız cemiyet yapmak zamanı gelmemiştir,” sözleri ile vurgulamıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1325, s. 204). Ona göre toplantı ile dernek (içtima ile cemiyet) ayrı oluşumlardır ve eğer dernekleşmeye izin verilecekse ayrı bir yasa ile verilmesi gerekmektedir.¹ Diğer bir tartışma konusu ise toplanma hakkına konu olabilecek mekânın sınırlarına dairdir. Kanunun altıncı maddesinde, “Sarayı Hümayunun ve Meclis-i Umumi münakit olduğu zamanlarda Ayan ve Mebusan dairelerinin üç kilometre mesafesi dâhilinde açık mahallerde umumî içtimalar memnudur,” (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 116) denilmektedir. Üç kilometrelik sınırın, dönemin İstanbul’u için oldukça geniş bir alana denk geldiğine dair itirazlar edilmiş ve bu sınırın İstanbul’da toplanma hakkının yasaklanması anlamına denk geldiği belirtilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 116). Her ne kadar bu mesafenin Rusya’da on beş kilometre olduğunu belirterek üç kilometrelik yasağı destekleyenler olsa da sınırın iki kilometreye indirilmesi konusunda oylama yapılmış ve kabul edilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 117).

Dönemin önemli tartışmalarından bir tanesi de işçi grevlerinin sınırlanması konusundadır. Selanik Mebusu Mehmet Cavit Bey, işçi grevleri konusunda düzenlemeye gidilmeksizin ülkenin ekonomik hayatının hiçbir zaman düzene giremeyeceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Mayıs 1325, s. 682). Yukarıda da belirtildiği gibi grevler, 1908 sonrasında iyice görünür bir hal almaya başlamıştır. Her ne kadar Cavit Bey’e karşı çıkanlar olmuş olsa da 1908 yılında Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat [Grev Toplulukları Hakkında Geçici Yasa] çıkartılarak grevler kısıtlanmıştır. 1909 yılında ise Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmış ve grevler üzerindeki kısıtlamalar devam etmiştir.

Toplanma hakkının sınırları konusundaki diğer bir tartışma ise nahiyelerdeki toplanma hakkıdır. Burada merkez-çevre ikilemini anımsatan tartışmalar söz konusu olmuştur. Örneğin Sinop Vekili Hasan Fehmi Efendi’ye göre nahiyelerdeki kolluk kuvvetlerinin yetersizliği ve “bütün manasiyle medeniyet ve hürriyeti anlayamayan ahali”nin varlığı nedeniyle nahiyelerin toplanma hakkından mahrum bırakılması gerekmektedir. Bu itiraz ilk başta kabul görmese de sonrasında maddeden nahiye kelimesi çıkarılmış ve nahiye dâhilinde ikamet sahibi olanların toplanma maksadı ile bildirimde bulunabilmesinin önü kapatılmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Mayıs 1325, s. 473, 474). İpek Vekili İbrahim Efendi de kırsal bölgelerdeki halkın fikirsel olarak geriliğine vurgu yapmış ve vatanın menfaati için toplanma hakkının kısıtlanabileceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Mayıs 1325, s. 473, 474). Burada aşkın devlet anlayışı kendisini göstermektedir. Heper’e göre Türkiye’deki devlet geleneği halkın çıkarlarından ziyade devletin varlığını merkeze alarak devlete aşkın bir anlam

¹ Dernek kurma hakkı karşıtı tartışmalara rağmen Cemiyetler Kanunu yapılmış ve dernekleşme hakkı tanınmıştır (Arslan, 2010, s. 59-61).

atfetmektedir (Heper, 2018, s. 27). Heper'e göre 1909-1918 yılları bürokraside yapılanan aşkinci devletin var olduğu yıllardır (Heper, 2018, s. 88).

Devlet çıkarı doğrultusunda, genel olarak kamusal özgürlüklerin özel olarak da toplantı hakkının kısıtlanması sonraki yıllarda da gündeme gelecektir. Yine benzer bir içgüdü ile toplantıların silahsız bir biçimde yapılması gerektiğine dair karar alınmıştır. Bu noktada ise en sık atıf yapılan olay 31 Mart Vakası'dır. 31 Mart Vakası ile Meşrutiyet karşıtlarının kanlı bir isyana kalkışması ve bu isyanın da kanlı bir biçimde bastırılması ilerleyen zamanlarda da kamusal özgürlüklerin kısıtlanması konusunda referans kaynağı olacaktır. Bu dönemin siyasal seçkinlerinin en büyük tedirginliklerinden bir tanesi Meşrutiyet karşıtlığı olmuştur. Bu tedirginlik nahiyelerde toplantı yapılmasına karşı çıkılmasından, bildirim yapma zorunluluğuna ve kamu huzurunu bozan toplantıların yasaklanması gerektiğine dair tartışmaların tamamında kendisini göstermektedir. Bu tedirginliğin yansımalarından bir tanesi de -bildirim usulünün kabulü ile özgürlükçü bir adım atılmış olsa da- toplantıların kontrol edilebilmesine dair refleksin devam etmesidir. Bu çerçevede toplantıların bir heyete sahip olması ve bir devlet görevlisinin toplantılarda hazır beklemesine karar verilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Nisan 1325, s. 297-301). Bu konuda da itirazlar olmuştur. Toplantıların dernekleşmelerden farklı bir oluşum olduğu ve kendi içinde herhangi bir heyetin veya kişilerin toplantının genel sorumluluğunu alamayacağı ya da toplantıda hazır bulunan bir memurun olası bir kargaşa durumunda toplantıyı sona erdirebilecek bir güce sahip olamayacağı en çok tartışılan konulardan olmuştur.

Toplanma hakkının bir tehdit gibi algılanmasına rağmen, toplantı hakkının düzenlenmesinde bildirim sistemi gibi özgürlükçü bir yöntem benimsenmiştir. Ancak bu yöntemin benimsenmesi öncesinde de tartışmalar meydana gelmiştir. Örneğin İstanbul Vekili Hüseyin Cahit Bey, hükümete haber vermeden toplantı yapabilme hakkının tanınması halinde ülkenin anarşiye sürükleneceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Şubat 1324, s. 134). Hüseyin Cahit Bey'e karşı çıkararak bildirim sistemi ile yetinmeyen daha özgürlükçü bir düzenleme sistemi talep edenler de olmuştur. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun benimsenmesinde Fransa'dan etkilenilmiştir. Erzurum Vekili Vartkes Efendi ise Fransa'dan etkilenerek kanun yapılmasına, bu etki ile bildirim sisteminin kabul edilmesine karşı çıkmış ve İngiltere'nin örnek alınarak tam bir serbestlik getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Fransa'da toplantı hakkı pek çok kısıtlamaya tabi olduğu halde hala bazı toplantılarda sorunlu durumlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak İngiltere'de her şey serbesttir ve toplantılar sorunsuz geçmektedir. Vartkes Efendi, "Acaba İngiltere'nin ahalisi Fransa'nın ahalisinden daha ziyade mi medenidir? Yok, asla kabul etmem. Her bir şey sıkılmaktan ileri gelir. Bir şey ki, sıkıdığı gibi patlar," diyerek serbestliğin daha güvenli bir ortam yaratacağını vurgulamıştır. Her türlü düşüncenin serbestçe dile getirilebilmesi gerektiğini savunan Vartkes Efendi (Erman, 2021, s. 350), toplantılarda suç işlenmesi halinde, hükümetin müdahale edebilme hakkının her zaman için var olduğunu da eklemiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Şubat 1324, s. 135). Bu tür tartışmaların sonucunda toplantı hakkının düzenlenmesi konusunda bastırıcı rejim değil, ancak yine özgürlükçü bir yöntem olarak görülen bildirim sistemi onaylanmıştır. Ayrıca, bildirim yapma zorunluluğunu eleştiren görüşler de dile getirilmiştir. Bu tür tartışmalar II. Meşrutiyet'in özgürlükçü havasının etkisi olarak ele alınabilir. Toplantı öncesinde hükümete yapılması gereken bildirim fiili bir izin yöntemine dönüşmesine dair çekinceler bildirilmiştir. Çünkü gerçekten önemli olan özgürlüklerin hangi rejim altında düzenlendiğinden çok bu durumun pratiğe ne ölçüde yansdığıdır.

1908 sonrasında grev, boykot vb. gösterilerin sayısında artış yaşanmıştır. Bu tip gösteri ve boykotlar yer yer İttihat ve Terakki'nin kendi politikaları doğrultusunda yönlendirdiği ve kendi gücünü pekiştirici protestolardan oluşsa da, İttihat ve Terakki zaman zaman kontrolü

kaybetme korkusu yaşamıştır (Çetinkaya, 2015). Üstelik 31 Mart Vakası İttihat ve Terakki'nin karşı devrim korkusunu tetikleyen bir kıvılcım olmuştur. Böyle bir ortamda sıkıyönetim ilan edilmiş ve 1908 Devrimi ile gelen iyimser hava dağılmıştır. İttihat ve Terakki kendi otoriter yönetimini kurmuş ve sıkıyönetim 1918'e dek sürmüştür (Anayurt, 1996, s. 117). Elbette sıkıyönetim sürecinin bu denli uzun olmasında dönemin, Trablusgarp, Balkan ve cihan harplerinin de dâhil olduğu bir kargaşa zamanına denk gelmesinin etkisi vardır.

Bürokratik seçkinler arasındaki halkçı fikirler, 1908 Devrimi ve sonrasındaki anayasa değişikliklerine yansımıştır. Ancak bürokratik seçkinler arasında zamanla seçkinci düşünceler de görünür olmaya başlamıştır. Üstelik bu seçkinlik geniş halk kitlelerinin veya merkezden uzaktaki çevrenin muhalefetinden korkmayı da beraberinde getirmiştir. Hanioglu'na göre, İttihat ve Terakki içerisinde Gustave Le Bon'un fikirlerini benimseyenlerin sayısı oldukça fazladır (Hanioglu, 2020, s. 250). Daha önce sözü edilen, nahiyelerin toplantı hakkından muaf tutulması, toplantıların silahsız yapılması veya bir heyet ve bir memur görevlendirilmesi gibi tartışmalarda da Le Bon'un izleri görülmektedir. Le Bon'a göre ılımlı bir birey bile içine girdiği kalabalığın bir parçası haline gelerek normal şartlarda yapmayacağı şeyleri, "kitlenin ruhuna" uyarak gerçekleştirebilmektedir (Le Bon, 1997, s. 19, 20). Bu bakış açısına göre kalabalık kitle hareketleri yıkıcı etkiler gösterebilecek niteliktedir. Kalabalıklara dair bu türden bir bakış açısı Meclis-i Mebusan'ın sonraki oturumlarında da kendisini göstermiş ve toplantı hakkına dair kanunda sınırlandırıcı değişiklikler yapılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki İttihat ve Terakki'nin tek çekincesi kalabalıklardan gelebilecek muhalefet olmamıştır; muhalif seçkinler de tehdit olarak algılanmıştır. Bu dönemde meclis içindeki bölünmelerden doğmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da şiddetli bir baskı görmüş, basın üzerindeki kontroller artırılmış, eski memur ve askerler tarafından kaleme alınan siyasal yazıların gazetelerde yayınlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Tanör, 2016, s. 199). Kamusal bir özgürlük olan toplantı hakkına dair değişiklikler, böyle bir otoriter atmosferde gerçekleştirilmiştir.

Toplantı hakkının düzenlendiği İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nda genel ahkâmı bozan toplantıların dağıtılacağına dair bir yargıda bulunulmuş olmasına rağmen bu kanun, kanunsuz toplantılara dair uygulanacak cezai yöntemlere dair yeterli hüküm barındırmamaktadır (Çözel, 2016, s. 102). Bu eksiklik nedeniyle 3 Mart 1328'de Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat yayınlanmış ve toplantıların yapılışına dair yeni sınırlar ile birlikte kanunsuz yürüyüşlere verilecek cezalar da belirlenmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 87; Ekinci, 2019, s. 764). Aynı gün İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat adlı bir başka ek kanun ile 1908'deki yasanın özgürlükçü havasına son verilmiştir (Anayurt, 1996, s. 117). Bu kanunlarla birlikte, toplantı hakkının düzenlenmesinde bildirim sisteminden fiili bir yasaklayıcı önleme sistemine geçilmiş ve yer yer hükümetin keyfi davranışlarına sebebiyet verebilecek bir izin sistemi hâkim olmuştur.

Bu kanunların yayınlanması öncesindeki Meclis toplantılarında İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun yapılması sırasındaki tartışmalar devam etmiş, ancak özgürlükçü olmayan eğilimler oylamalarda galip gelmiştir. Meclis-i Mebusan'da devam eden tartışmalardan belki de en ilginç Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat'a dair tartışmalar yapılırken ortaya çıkan tecemmuat ve içtima arasındaki farka dair tartışmadır. Kimi vekiller bu iki kelime arasında bir fark olmadığını iddia ederken, kimi vekiller bu iki sözcüğü farklı anlamlarda kullanmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1328, s. 560-564). Hükümet tarafından, toplantı hakkını sınırlamak maksadı ile önerilmiş bulunan bu yasadaki sözcüklerin anlamına dair bulanıklık, yasanın içeriği hakkındaki tartışmaların sağlıklı bir biçimde ilerlemesine engel olmuştur. Bu yasaya göre tecemmuat, "halkın gelip geçtiği yollar üzerinde velveylele toplanılmasına" denilmektedir ve halkın huzurunu bozacak toplanmalar bu yasa ile

yasaklanmaktadır (Anayurt, 1996, s. 116, 117). Hâlbuki protestoların görünürlük kazanmasının en kolay yollarından bir tanesi halkın gelip geçtiği bölgelerde toplanılmasıdır.

Yukarıda bahsedilen Le Boncu eğilimler Meclis-i Mebusan tartışmalarında devam etmiş ve aşkını devlet anlayışı 1908 Devrimi sonrasında özgürlükçü havanın dağılmasında etkili olmuştur. Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat ve İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat hakkındaki tartışmalarda bu nokta açık bir biçimde görülmektedir. Kamu düzeni ve devletin güvenliği için özgürlüklere sınır koymayı amaçlayan fikirler baskın bir hale gelmiştir.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'ndan bahsederken Fransa'nın örnek alındığı belirtilmiştir. Üstelik Fransa yerine İngiltere gibi daha özgürlükçü bir ülkenin örnek alınması gerektiğine dair tartışmalar da yapılmıştır. Fransa'nın örnek alınmış olmasına dair tartışmalar tekrar etmiştir; ancak farklı yönde. Hums Vekili Şefik Latif Bey, toplantı hakkının Fransa'da yüz yirmi sene önce söz konusu olduğunu belirtmiş ve Osmanlı'nın bu yüz yirmi seneyi bir adımda atlamaya çalışmasını, güncel Fransa hukukunun örnek alınmasını eleştirmiştir. Belçika örneğini vererek, Belçika gibi özgürlükçü bir ülkede dahi açık alandaki toplantıların zabitanın kontrolü ve düzenine tabi olduğunu belirtmiş ve buradan hükümete, açık alandaki toplantıları yasaklayabilme yeteneğinin verilmesi gerektiğini savunmuştur (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 147, 148). Görüldüğü gibi daha önce Fransa'daki uygulama özgürlükler açısından yetersiz bir adım olarak addedilirken gelinen aşamada daha sınırlı bir özgürlük rejimi arayışı ortaya çıkmıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi de tüm özgürlükler içerisinde, genel düzeni bozabilme olasılığının en çok toplantı hakkında olduğunu belirterek (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 148), Le Bon'un bakış açısını anımsatan bir uyarıda bulunmuştur. Karabet Paşayan Efendi, toplantıların denetlenmesine dair bahsi bir adım ileri götürmüş, kapalı alanlardaki toplantıların da hükümet tarafından yasaklanabilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 159). Erzurum Vekili Ohannes Varteks Efendi bu bakış açısına muhalif olmuş ve Belçika'da pek çok özgürlükçü kanun bulunurken niçin sadece bu kanunun örnek alındığını sormuştur (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 151). Yine bazı vekiller hükümete bu türden bir yetki verilmesinin, toplantı hakkının tamamen yasaklanması anlamına geleceğini belirtmiş ve bunun meşruti bir yönetim ile bağdaşmayacağını eklemiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 162- 165).

Otoriterleşmenin yaşandığı bu dönemde milliyetçi tutumlar da güçlenmiştir. Özellikle Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında yaşanan Anadolu'ya yönelik Müslüman göçü Hıristiyan karşıtlığını artırmıştır (Ortaylı, 2014, s. 113). Bu durum çeşitli devletleri ve özellikle de Yunanistan'ı hedef alan boykotlarda kendisini göstermiştir. Her ne kadar toplantı hakkı sınırlanmış olsa da merkezi hükümetin çıkarları ile çelişmeyen toplantılar varlığını devam ettirebilmiştir. Özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine veya ülke sınırları içerisindeki bir bölgenin işgal edilmesine karşı milliyetçi güdülerle gerçekleştirilen toplantılar hükümet tarafından baskı görmeden gerçekleştirilebilmiştir. Örneğin İzmir'in işgalini (1919) protesto etmek amacı ile Anadolu'nun farklı bölgelerinde çok sayıda protesto ve miting düzenlenmiştir (Karabulut, 2020, s. 371). Ancak merkezi hükümete muhalif tutumdaki toplantılar sınırlamalara tabi olmuştur.

Ankara'da Milli Mücadeleye yön veren bir meclis hükümetinin 23 Nisan 1920'de kurulması sonrasında 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, günün şartlarına hizmet edebilecek biçimde bir çerçeve anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu çerçeve anayasa bireysel ve kolektif hakları içermemiştir (Tanör, 2016, s. 253). Bu eksikliklerden dolayı 1876 Kânûn-ı Esâsî yürürlükte kalmaya devam etmiş (Gözler, 2015, s. 36), "Kamu Özgürlükleri" gibi konularda 1876 Kânûn-ı Esâsî'indeki hükümlerin yürürlükte olduğu kabul

edilmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2007, s. 183). Bu Anayasanın yürürlükte kaldığı dönemde toplantı hakkına dair herhangi bir yasal düzenleme veya değişiklik yapılmamıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra yeni bir devlet anlayışının hâkim olmaya başlaması ve 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile 1921 Anayasası'nın yetersizliklerini aşmak amacıyla 1924 Anayasası yapılmıştır. 1924 Anayasası daha kapsamlıdır ve bireysel hak ve özgürlüklere yer vermiştir. 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde pek çok hak arasında toplantı hakkı da sayılmıştır: "Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır." Ancak bu hakkın nasıl düzenleneceğine dair ayrıntıların eksikliği nedeniyle, her ne kadar 1876 Kânûn-ı Esâsî yürürlükten kaldırılmış olsa da İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ve Tecemmuat Hakkında Kanun-ı Muvakkat hükümleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 88). Böylece toplantı hakkının Anayasal bir hak olmasına karşın daha önceki sınırlı özgürlük anlayışı devam etmiştir. Ayrıca meclis hükümetinin üstünlüğüne ek olarak, meclisin anayasal sınırlar içerisinde hareket etmesini sağlayacak denge ve fren mekanizmalarının eksikliği nedeniyle, toplantı hakkı hükümetin tasarrufuna tabi olmuştur. Tek parti dönemi, sıkıyönetim uygulamaları, İstiklal Mahkemeleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu gibi uygulama ve kanunlar da göz önünde bulundurulduğunda dönemin kamu özgürlükleri üzerindeki baskıcı ve otoriter özellikleri daha belirgin olmaktadır (Tanör, 2016, s. 317, 318). Bu görünüm çok partili düzenin başlaması ile bozulmaya başlamış ve çok partili düzenin başlangıcında, kamu özgürlükleri açısından görece bir rahatlama yaşanmış olsa da bu dönem kısa sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun görünmesiyle birlikte, dünyada bir demokratikleşme dalgası başlamıştır (Huntington, 2002, s. 15-18). 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu iki sözleşme de toplantı hakkının varlığını kabul eden ve bu hakkı koruyan maddeler içermektedir. Ayrıca bu dönem, farklı ülkelerde yapılan yeni anayasalarda da kolektif özgürlüklerin daha fazla tanındığı bir dönem olmuştur (Kaboğlu, 1989, s. 53). Türkiye de bu demokratikleşme dalgasından etkilenmiştir. İki dünya savaşı arasındaki iki başarısız denemenin ardından nihayet 1945 sonrasında çok partili hayata geçilmiş, bazı demokratik adımlar atılmıştır. Bu adımlardan biri 1946 yılında İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ın kaldırılmasıyla toplantı hakkının düzenlenmesinde yasaklayıcı önleme sisteminden bildirim usulüne dönülmesidir (Anayurt, 1996, s. 121). Böylece toplantı hakkı, 1908 değişikliklerinde olduğu gibi özgürlükçü bir biçimde düzenlenmiştir.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu'nun kaldırılmasının nedenleri İçişleri Komisyonu Raporu ile açıklanmıştır. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu'nun *huzur ve sükûnu* korumak amacıyla toplantıların yasaklanabilmesinin önünü açmış olmasının bir tür izin sistemine evrilmeye neden olduğu belirtilmiş ve bu durumun, asıl kanun olan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun serbestliği ile çeliştiği vurgulanmıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1946, s. 144, 145). Bu vurgunun gerek dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) çok partili sisteme geçişle birlikte attığı demokratik adımlarla gerekse de muhalefetin demokrasi beklentileriyle uyumlu olması, kararın meclis içinde bir çatışmaya neden olmadan kabul edilmesini sağlamıştır.

24 Kasım 1952'de, bu defa iktidarda Demokrat Parti (DP) varken CHP'li Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun basın ve toplantı özgürlüğü gibi alanlarda özgürlüklerin güvence altına alınması ve sistemdeki eksikliklerin giderilmesi konusunda bir girişimde bulunup bulunulmayacağına dair verdiği gensoru önergesi reddedilmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 24 Kasım 1952, s. 272). Reddedilen bu önergeden sonra toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili ilk tartışma 23 Temmuz 1953'te gerçekleşmiştir. Tartışmaların içeriği 29 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilecek olan Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması

Hakkında Kanun'a dairdir. Bu kanun dönemin siyasal atmosferinin anlaşılabilmesi açısından önemli bilgiler içermektedir. Daha ilk maddesi CHP'nin DP hakkındaki en büyük çekincelerinden bir tanesi olan, dinin siyaseten kullanılması hakkındadır. Dinin siyasal alandaki temsili Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları açısından en büyük tehditlerden biri olarak algılanmış ve CHP'nin de uzun yıllar boyu en büyük hassasiyetlerinden biri olmuştur. DP tarafından hazırlanmış olan bu kanunun birinci maddesi DP'ye yönelik eleştirilere yanıt niteliğindedir: "Dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır" (T.C. Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953, s. 6843, 6844).

Kanunun en çok tartışılan maddesi dördüncü madde olmuştur:

Muayyen maksatlarla - açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılarda, her ne suretle olursa olsun kavlen veya fiilen hakaret veya tecavüzde bulunulması veya toplantının huzur ve sükûnunun ihlâl edilmesi hallerinde bu fiil ve hareketlerin men'i için toplantıyı idare etmekle mükellef heyete zabıta tarafından ihtarda bulunulur (T.C. Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953, s. 6843, 6844).

Bu maddeye dair çekincelerin en önemli dayanağı, siyasal iktidarın keyfi bir biçimde toplantıları yasaklayabileceği korkusu olmuştur. Yarsuvat, "kavlen veya fiilen hakaret veya tecavüzde bulunulması...", "toplantının huzur ve sükununun ihlâl edilmesi" gibi vurgular nedeniyle bu kanunun suiistimale açık olduğunu belirtmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 89). Herhangi bir durum karşısında gerçekleşen yasaklama keyfi olmasa bile siyasal iktidara yönelik bir hakaret nedeniyle toplantının yasaklanabilecek olması, hakkın özüne dokunur niteliktedir. Demokratik normlar çerçevesinde, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kanunun çizdiği sınırlara riayet etmiyor olması, bu hakkın ortadan kaldırılması sonucunu doğurmamalıdır (Çımrın, 2017, s. 11).

Tartışmalara neden olan dördüncü madde, DP sözcüleri tarafından "hudutsuz bir hürriyete mâni olmak" biçiminde temellendirilmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1088). Bu vurgu bir yandan muhalif söylemlere tahammülsüzlük ile ilgiliyken diğer yandan siyasetin kutuplaşması ile ilgilidir. Toplantı özgürlüğünün gerekli sınırlamalara sahip olmaması nedeniyle, siyasetçileri hedef alan söylemlerde, o kişilerin "şeref" ve "namusunu" hedef alan cümleler kurulması DP sözcülerinin en çok şikâyet ettiği noktadır. Elbette ki bu şikâyet muhalif partilerin toplantılarında DP'yi hedef alan söylemlere dairdir. Muhalif milletvekilleri benzer hakaret içerikli söylemlerin DP yetkilileri tarafından da dile getirildiğini belirtmiştir. Bu madde ile birlikte muhalif partilerin toplantılarında hükümet yetkilileri başta olmak üzere, diğer milletvekilleri hakkındaki hakaret içerikli sözler kullanılması engellenmeye çalışılmıştır. Aksi takdirde, toplantı feshedilebilecektir. Bu maddeye dair önemli bir nokta da hangi tür sözcüklerin "şeref" ve "namusu" hedef alan sözcükler olduğuna dair belirgin bir ayırım olmamasıdır. Çünkü "şeref" ve "namusu" hedef alan söylemler görelidir. DP temsilcileri siyasal iktidarın yolsuzluk yaptığı, keyfi sebeplerle belli bir grubun kayırdığı benzeri söylem ve iddiaları iftira ve hakaret olarak algılamaktadır.

Meclisteki muhalefetin itirazları ifade özgürlüğü çerçevesinde olmuştur. Yapılan vurguların en önemlisi bu türden bir yetkinin keyfiyete yol açabileceği. Osman Bölükbaşı, Menderes hükümetinin keyfi tedbirler almayacağı varsayılsa dahi Menderes'in de fani ve gelip geçici olduğunu vurgulamış ve iktidar milletvekilleri de dâhil olmak üzere herkesi dördüncü maddeye hayır demeye çağırmıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1083). Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu'nun eleştirisi de benzer bir noktaya odaklanmıştır. Ona göre toplantıları yasaklayabilme gibi bir yetkinin memura, yani hükümete verilmesi uzun vadede otoriter bir yönetime yol açabilecektir. Somuncuoğlu, Menderes hükümetinin bu döneme kadar bu tür bir suiistimale yönelmemiş olmasının bir garanti doğurmadığını, üstelik olası bir hükümet değişikliğinde bu tür bir yetkinin varlığının DP açısından da tehlike

doğuracağını belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1069, 1070). Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu adına konuşan Cezmi Türk, DP'nin muhalefetteki dönemlerine atıf yaparak, "Sözlerden bu kadar korkmayınız; Sözle kazandınız, büyük sözler söylediniz," diyerek, toplantılarda sarf edilecek veya sarf edilen söylemlere dair çekince ve tepkilere yanıt vermiştir. Türk, DP'nin de seçim dönemlerinde hakaret içeren söylemlerde bulunduğunu eklemiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1061). CHP adına konuşan Zihni Betil, farklı bir noktaya vurgu yaparak bir devlet görevlisinin toplantıyı yasaklayabilme yeteneğine sahip olmasının özellikle de muhalefet partilerinin güven içerisinde toplantı yapabilmelerini engelleyeceğini belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1050).

Muhalefetin özgürlükler açısından bir gerileme olduğuna dair vurgusu DP sözcüleri tarafından reddedilmiştir. Başvekil Adnan Menderes kanunu savunduğu konuşmasında, bu kanunun 1909 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'ndan daha ağır şartlar getirmediğini belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1101). Komisyon sözcüsü Şemi Ergin de 1909 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'na atıf yaparak, o kanunda da toplantıları feshedebilme yetkisi olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Ergin, bu tür bir kanun eksikliğinin anarşiye yol açacağını belirtmiş ve kanunun özgürlükleri kısıtlayıcı olmadığını savunmuştur: "Vatandaşın şeref ve haysiyetine tecavüzü önleyici ve vatan evlâtlarının birbirine girmesini önleyici tedbirlerin alınması ve memlekette nifak tohumu yaymak isteyenlere mâni olunması (...) maksadiyle kanunun çıkarılması, hiçbir zaman hürriyeti tahdit değildir" (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1089). Kanun hakkındaki tartışmalar arasında çok fazla yer kaplamasa da kanunun yabancılara toplanma hakkı tanınmasına dair öneriler de gerçekleşmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1054).

1956 yılında çıkarılan 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun'un 20. maddesi ile 27 Mayıs 1956 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ve 3 Mart 1956 tarihli Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat kaldırılmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını sınırlandırma amacı taşıyan bu kanun, demokratik vaatler ve umutlar ile iktidara gelen DP'nin otoriterleşme eğilimlerinin arttığı dönemin ürünüdür. Kanun ilk maddesinde hükmi ve tüzel kişilerin toplantı ve gösteri yürüyüşleri gerçekleştirmesinin serbest olduğunu vurgulamaktadır. Ancak hemen ikinci maddesinde kısıtlayıcı bir kural getirmektedir. Maddeye göre siyasi partiler tarafından düzenlenen veya siyasi propaganda amacı ile gerçekleştirilen toplantılar ancak seçim dönemlerinde, bu toplantılara izin verilen sürelerde gerçekleştirilebilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Buna göre siyasal iktidardaki parti hükümet faaliyetlerini tanıtmak veya herhangi bir nedenle toplantı düzenleyerek kendi propagandasını yapabilecekken muhalefetteki partilerin seçim dönemleri dışında bu tür toplantılar düzenlemeleri yasaklanmaktadır.

Siyasi partilere, seçim dönemleri dışında toplanma yasağı getirilmesine en büyük itiraz CHP'den gelmiştir. CHP adına konuşan İsmet İnönü, radyonun siyasal iktidarın tekelindeki bir propaganda aracına dönüştüğünü belirterek sesini duyurmak isteyen yurttaşlar için toplanma hakkından başka bir yol kalmadığını vurgulamıştır. Bu arada belirtmek gerekir ki, Meclis'teki tartışmalarda gerginlik daha önceki dönemlere göre yüksektir. İnönü'nün özgürlük konusundaki vurguları sıkça kesilmiştir. Örneğin Sivas Milletvekili Nurettin Ertürk, "Vatandaşın hak ve hürriyeti lâfları, senin ağzına yakışmıyor, İsmet Paşa," cümlesiyle İnönü'nün sözünü keserek, demokrasi çıkışını samimiyetsizlikle suçlamıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 526). CHP kanadından gelen demokrasi vurguları, genellikle tek parti dönemindeki CHP'nin otoriter tutumları çerçevesinde eleştirilmiştir. Ankara Milletvekili Atıp Benderlioğlu, siyasi partilerin toplantı yapabilme hakkının seçim dönemleriyle sınırlandırılması konusunda İnönü'nün itirazlarını eleştirerek bu tür bir önerinin 1950

seçimlerinden önce bizzat İnönü tarafından yapıldığını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 549).

DP Meclis Grubu adına konuşan Çorum Milletvekili Kemal Biberöglü özgürlüklerin sınırının bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde bittiğini, toplanma ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü için de aynı ilkenin geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Biberöglü, siyasal iktidarı eleştiren toplantılara katılanlara ne vaat edileceğini sormuştur. Seçimleri beklemeyip DP'yi alaşağı etmek mi vaat edilecek yoksa seçimlere kadar beklemek mi? Eğer seçimlere kadar beklemeyi vaat edeceklerse zaten bu eleştirilerin yeri halk arasındaki toplantılar değil, meclis olmalıdır diyerek siyasal partilere getirilen toplantı kısıtlamasını savunmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 521, 523). Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar da İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 21. maddesine atıf yaparak halkın idaresinin hükümette tecelli bulunduğunu belirterek, hükümete karşı durmanın ihtilale kalkışmak anlamına geldiğini savunmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 529). Bu vurgular, Türkiye demokrasi tarihinin kronik sorunlarından biri olan çoğunlukçu demokrasi anlayışının yansımasıdır.

Siyasi partilere toplantı kısıtlaması getirilmesini savunan argümanlar arasında daha önce de atıf yapılan, muhalefet tarafından düzenlenen toplantılarda siyasal iktidara yönelik "hakaret"² içerikli sözlerin yer aldığı iddiası da vardır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 524, 525). DP'nin bir diğer argümanı ise İctimaat-ı Umumiye Kanunu yapıldığında siyasal partilerin mevcut olmamasıdır. DP sözcüleri, bu kanunun hükümleri çerçevesindeki haklardan siyasal partilerin yararlanabilmesinin uygun olmadığını düşünmektedir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 522).

Kanunun ikinci kısmındaki üçüncü ve dördüncü maddelere göre toplantı ve gösteri yürüyüşü öncesinde, düzenleyen heyet tarafından bölgenin mülki amirine bildirim yapılacak ve mülki amir de toplantı veya gösteri yürüyüşü saatinden önce izin verilip verilmediğini bildirecektir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Bu madde ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin düzenlenmesi açısından yasaklayıcı önleme sistemine tekrar dönülmüş ve siyasal iktidarın toplantı ve gösteri yürüyüşlerini keyfi nedenlerle yasaklayabilmesinin önü açılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi yasaklayıcı önleme sistemi, kamu özgürlüklerinin düzenlenmesi açısından en baskıcı yöntemlerden bir tanesidir. İnönü, toplanma hakkının insan hakkı olduğundan bahsetmiş ve izin alınması gerekliliği de dâhil olmak üzere bu hak üzerindeki kısıtlamalara karşı çıkmıştır. Çankırı Milletvekili Kenan Çığman İnönü'nün lafını keserek, "İnsan gibi konuşanlar için; hayvan gibi konuşanlar için değil!" gibi sert çıkışlar yapmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 525). Çığman'ın bu çıkışı muhalefetin toplantılarındaki üsluba karşı bir itirazdır. Konuşma sırasında bu tür sert çıkışlar sıkça gerçekleşmiştir.

İnönü'nün itirazları yasanın yalnızca yasaklayıcı önleme sistemini getirmesi konusuna odaklanmamıştır. CHP'nin itirazları genel olarak dört noktada ortaya çıkmıştır. Siyasal partilerin toplanma hakkının kısıtlanması, toplantılar öncesinde izin alınmasının gerekmesi, kanunsuz toplantıların dağıtılması ve bu sırada silah kullanılabilmesi, son olarak da bu yasanın Anayasa'ya aykırı unsurlar içermesi (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 530, 531).

² Hakaret kavramı görece bir kavramdır. Örneğin, DP'li vekil ve yöneticilerin yolsuzluk yaptığına dair iddialar, DP'nin çiftçilerin ekonomik sorunları ile ilgilenmediğine dair iddialar, faşistlerin desteklediğine dair iddialar DP'li sözcüler tarafından yalan, hakaret ve iftira olarak ele alınmaktadır. DP sözcüleri, bu tür söylemler nedeniyle siyasal partilerin toplanma hakkının kısıtlanmasını meşru görmektelerdir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 424, 525).

Toplanma hakkının Anayasa’da doğal bir hak olarak ele alınmasından dolayı, bu hakkın hükümetin iznine bırakılması Anayasa’ya aykırı bir durum oluşturmaktadır (Anayurt, 1996, s. 124).

Toplanma hakkı konusunda süre bakımından da sınırlar tanınmıştır. Madde 10, kapalı yer toplantılarının saat 8’den gece 24’e dek, açık alandaki toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ise güneşin doğuşundan batışına dek devam edebileceğini belirtmiştir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Kanunun demokratik normlar açısından en tartışmalı olan yanı, kanunsuz toplantıların dağıtılmasına dair olan kısmıdır: “İhtara rağmen topluluk dağılmazsa evvelâ mevcut imkân ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silâh attırır. Yine dağılmazlarsa hedef gözetmeksizin silâh istimal ettirmek suretiyle topluluğu dağıtır” (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14716). Muhalefet, bu yetkiyi otoriterlik belirtisi olarak ele almış ve insan haklarına aykırı olduğu yönünde itirazlarda bulunmuştur. Cumhuriyetçi Millet Partisi adına konuşan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, kanunsuz toplantılara silahla yanıt verilebilecek olmasını eleştirirken 6-7 Eylül olaylarını gerçekleştirenlere dahi silah kullanılmadığını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 528). DP sözcüleri ise yasayı savunmuş, muhalefetin itirazlarını samimiyetsizlikle suçlamıştır. Örneğin Benderlioğlu, silah kullanabilme yetkisini eleştiren Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’nun itirazlarına karşı, Karaosmanoğlu’nun bir zamanlar, “adam toplayıp” İnönü’yü dövdürmek istediğini belirterek yanıt vermiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 549). Benderlioğlu’nun bu vurgusu yasanın verdiği silahla müdahale yetkisini savunmak yerine Karaosmanoğlu’nun silahla müdahaleyi eleştirmesine verilmiş bir yanıtıdır. Bu tür eleştiriler diğer siyasi partileri de hedef almıştır. CHP adına konuşan İnönü’nün demokrasi vurgulu eleştirilerine DP kanadından CHP’nin otoriter günlerine atıf yapan yanıtlar gelmiştir. Bu yanıtlar tartışılacağı yasanın veya maddelerin savunmasından çok CHP’nin demokratik olmadığı veya olamayacağı yönündeki söylemler içermiştir. İnönü ise CHP’nin eski günlerindeki otoriterliği savunmamış, “Biz mutlakiyetten bugüne geldik, siz ise bugünden mutlakiyete gidiyorsunuz” diyerek yanıtlamıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 525).

Başvekil Adnan Menderes, kanunsuz toplantılara silahla müdahale edilebilmesi yetkisini savunurken, Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerde de toplantılara müdahale edildiğinde yaralananların olduğunu belirtmiş ve “Şurasını arz edeyim ki, bizim memleketimizde, kanun bu şekilde tedvin edildikten sonra, inşallah kanunun tatbikine lüzum kalmıyacaktır,” diyerek bu yetkinin kullanılmasına gerek kalmayacağını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 135).

Muhalefetin itirazlarına rağmen kanun yasalaşmıştır. Yarsuvat, muhalefetin çekincelerini doğrular biçimde, bu kanuna dayanarak bazı toplantılara müdahale edildiğini ve yasaklandığını belirtmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 38). 6761 sayılı yasa 1961 Anayasa’sına dek yürürlükte kalmış. 1961 Anayasası ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkında yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuç

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının Türkiye’de tartışılır hale gelmesi Avrupa’ya göre geç bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu hak çoğu kez salt toplanma hakkı çerçevesinde ele alınmış, ismen atıf yapılmasa da gösteri yürüyüşlerini de içermiştir. İlk kez II. Meşrutiyet’in heyecanı ile gündeme gelen hak, bildirim usulünü yeterli saymış ve başlangıç aşamasına göre oldukça özgürlükçü bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu özgürlükçü yaklaşıma rağmen kamu düzeni, aşkinci devlet, kalabalıkların güvenilmezliği ve merkez-çevre çatışması çerçevesinde değerlendirilebilecek temkinli yaklaşımla yasanın özgürlükçü tutumuna yönelik itirazlar da

gerçekleşmiştir. Keza bu itirazlar üç yıl sonra yapılan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ta karşılığını bulmuş ve toplantı hakkı sınırlanarak fiili bir yasaklayıcı önleme sistemine geçilmiştir. Bu ek kanunun, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun özü ile çatışan yönleri hakkın sınırlanmasına neden olmuştur.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ın 1946 yılında kaldırılması ile tekrar bildirim sistemine geçilmiştir. Nasıl ki 1908'deki demokratik değişikliklerde II. Meşrutiyet'in heyecanı etkiliyken, 1946 ise dünyada demokratikleşme dalgasının başladığı, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş yaptığı dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Ancak toplantı hakkı açısından bu özgürlükçü yaklaşım 1953'ten itibaren tersine dönmüştür. 1953 yılında kabul edilen Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun, hükümete toplantıları yasaklayabilme yetkisi vererek bu hakkı sınırlandırmıştır. Daha önceki sınırlamalarda merkez-çevre çatışması, aşkinci devlet anlayışı, kalabalıklardan korku ön plandayken bu süreçte çoğunlukçu demokrasi anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle de 1956 yılında kabul edilen 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun ve bu kanuna dair tartışmalar incelendiğinde durum açıkça görülmektedir. Kanun DP'nin muhalif hareketleri engelleme çabasını içermektedir. DP'li temsilciler, seçimle iktidara gelmiş bir siyasal partiye yönelik muhalefeti ihtilalcilik olarak algılamışlardır. Daha önce merkezdeki gücü elinde tutarak otoriter bir yönetim sergilemiş, ama çok partili sisteme geçmeyi de başarmış olan CHP'nin demokratik haklar talep eden muhalefet konumuna gelmiş olması bu tartışmaları ilginç kılmaktadır.

6761 sayılı Kanun, siyasi partilerin seçim dönemleri dışında toplanabilmesini yasaklamış ve kamu özgürlüklerini düzenleme yöntemleri arasında demokratik açıdan en zayıf olan yasaklayıcı düzenleme yöntemini tekrar geri getirmiştir. Üstelik bu kanuna aykırı toplanmalarda kolluk kuvvetlerine silah kullanabilme yetkisi de verilmiştir.

Hem yasalar hem de bu yasaların kabulü sırasındaki tartışmalara bakıldığında -belirli dönemler dışında- toplanma hakkının kısıtlandığı görülmektedir. Bu kısıtlamalar bazen çevreye olan güvensizlik, bazen çoğunlukçu demokrasi vurguları çevresinde gelişmiş ve her durumda muhalefetin bastırılmasına olanak tanımıştır. İdeal şartlarda kamusal özgürlükler düzenlenirken özgürlük ve kamu düzeni arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Ancak bu çalışmada ele alınan zaman dilimindeki yasa ve tartışmalara bakıldığında kamu düzeni özgürlük karşısında baskın konumdadır. Elbette kamu düzeninin nasıl algılandığı da önemlidir. Yasaklayıcı önleme yöntemi, kamu özgürlüğünün yasaklanabilmesi konusunda belli ilkeler getirmediği ve hükümetin ret kararına itiraz yolları sağlamadığı için keyfi uygulamalara yol açabilmiştir.

Kaynakça

- Anayurt, Ö. (1996). *Toplanma hürriyeti kavramı ve Türk anayasa hukukunda toplanma hürriyeti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, Z. (2010). Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanunu üzerinde Meclis-i Mebusan'da yapılan müzakereler ve cemiyetlerin yapılanmasında İttihat ve Terakki örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(11), 57-72.
- Barnes, S. H. and Kaase, M. (1979). *Political action: mass participation in five western democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Beyazıt, Y. (2020). Yeniçeri ve ulema hem-dest-i vifak oldukça padişah seferi olur: Osmanlı Toplumunda siyasi muhalefet ve sefer ilişkisi. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 91-144.

- Cohen-Almagor, R. (2001). *Speech, media and ethics the limits of free expression, freedom of the press and the public's right to know*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (CSTD). (22 Kasım 1962). 7, Dokuzuncu Birleşim.
- Çetinkaya, Y. D. (2015). *Osmanlı'yı müslümanlaştırmak kitle siyaseti, toplumsal sınıflar, boykotlar ve milli iktisat (1909-1914)*. (Ö. Bircan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Çımrın, Ç. (2017). Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü bakımından devletlerin pozitif yükümlülüğü. *TBB Dergisi*. 128, 9-38
- Çözeli, Y. (2016). *Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ve Türkiye örneği*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Della Porta, D. (2007). *The global justice movement. cross-national and transnational perspectives*. Boulder-London: Paradigm Publishers.
- Ekinci, B. E. (2019). Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bakımından bildirim usulünün kapsamı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 68(4). 753-794.
- Erman, A. (2021). Osmanlı Devleti'ndeki basın özgürlüğü konusunda mebus ohannes varteks efendi'nin düşünceleri (1908-1914). *TAD*. 40:69, 345-363.
- Geray, C. (1959). Türkiye'de toplanma hürriyetinin düzenlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 14(4), 100-118.
- Gözler, K. (2015). *Türk Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Hanioğlu, Ş. (2000). Siyasal temsil olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeri. İçinde, E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, (Ed.). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. 246-251.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği*. 6. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Huntington, S. P. (2002). *Üçüncü dalga yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşma*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Inazu, J. D. (2012). *Liberty's refuge the forgotten freedom of assembly*. New Haven: Yale University Press.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1989). *Kolektif özgürlükler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kapani, M. (1968). *Kamu hürriyetleri*. 2. Baskı. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karabulut, S. (2020). Milli Mücadele'nin gözardı edilen toplumsal hareketleri: 1919 Fatih, Üsküdar ve Kadıköy mitingleri. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 371-401.
- Kerimoğlu, H. T. (2020). İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinde gayrimüslim Osmanlıların protesto hareketleri. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 329-370.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (13 Mayıs 1325). Sekseninci İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (18 Haziran 1328). Yirmi üçüncü İnikad, Devre: 2, Cilt: 1.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (19 Mayıs 1328). Dokuzuncu İnikad, Devre: 2, Cilt: 1.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (21 Mayıs 1325). Seksen beşinci İnikad, Devre: 1, Cilt: 4
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (25 Nisan 1325). Altmış sekizinci İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (26 Mayıs 1325). Seksen sekizinci İnikad, Devre:1, Cilt: 4
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (4 Mayıs 1325). Yetmiş üçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meyer, D. S. ve L. Lupo. (2007). Assessing the politics of protest political science and the study of social movements, İçinde B. Klandermans ve C. Roggeband (drl.). *Handbook of Social Movements Across Disciplines*, New York: Springer, 111-156.
- Mumcu, A. ve E. Küzeci. (2007). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Norris, P. (2002). *Democratic phoenix: reinventing political activism*. New York: Cambridge University Press.
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun son nefesi Osmanlı'nın yaşayan mirası cumhuriyet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özenç, B. (2015). Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ve mekan yasakları. *İÜHFİM*. 73(2), 87-134.
- Şirin, T. (2013). Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına ilişkin sorunlar. *Anayasa Hukuku Dergisi*. 2(4), 289-316.
- T.B.M.M. *Tutanak Dergisi* (23 Temmuz 1953). Yüz On Beşinci Birleşim, Cilt:24, Dönem:9, Toplantı: 8
- T.B.M.M. *Tutanak Dergisi* (3 Haziran 1946). Elli Sekizinci Birleşim, Cilt:24, Dönem: 7, Toplantı: 3
- T.B.M.M. *Tutanak Dergisi* (24 Kasım 1952). Sekizinci Birleşim, Cilt: 17, Dönem: 9, Toplantı: 9
- T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi* (27 Haziran 1956). Seksen İkinci İnikat, Cilt: 12, Devre: 10, İçtima:2
- T.C. *Resmi Gazete* (23 Temmuz 1953), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8465.pdf>
- T.C. *Resmi Gazete* (30 Haziran 1956), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9346.pdf>
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. 27. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyar Z. Ç. (2011). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, *AUHFD*, 60 (3), 593-634.
- Tilly, C. (2004). *Social movements 1768-2004*, Boulder: Paradigm Publishers
- Uygun, O. (2017). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yarsuvat, D. (1968). *Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyeti ve ilgili ceza hükümleri*. İstanbul: Sermat Matbaası.
- Yılmaz, L. (2020). Osmanlı-Türk tarihi için siyasal protesto kavramının sınırları. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasal Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 45-66.